

Ko avtorica postavi pod lupo vključevanje tržaških Judov, ugotavlja so ga v Trstu pospremili protijudovski izgedi in skrunitve judovskih spomenikov. V drugi polovici 19. stoletja se je kotil politični antisemitizem in stari predsodki so dobili novo preobleko. Tradicionalni stereotipi podlih in bogastva željnih Judov so našli plodna tla med političnimi nasprotniki liberalno-nacionalne elite, zlasti med krščanskimi socialci in tudi med slovenskim političnim predstavništvom, ki je v mestnem svetu vodilo vztrajen boj za pridobivanje slovenskih nacionalnih pravic.

Knjiga lepo prikaže mnogobraznost tržaške judovske skupnosti v 19. stoletju in kompleksnost procesov, ki so jo zajeli. S pomočjo bogate in raznolike arhivske dokumentacije avtorica obravnava tudi tiste judovske družbene in politične segmente, ki so se uveljavili zunaj nje.

Najbolj tragično stran tržaške judovske zgodovine odgrinja knjiga Silve Bon. Po dolgem obdobju gospodarskega razcveta, plodne vključitve v zavarovalniške, finančne in podjetniške vrste ter političnega in kulturnega udejstvovanja, so najprej pripadniki tržaške judovske skupnosti, potem pa tudi tisti, ki so iz nje izstopili, celo taki, ki so vstopili v katoliške vrste, okusili čedalje bolj odločne oblike izključitve in preganjanja. Predsodki in odklonilna stališča do Judov so se začela širiti že pred odobritvijo rasnih zakonov leta 1938, ko je Mussolinijeva država uzakonila diskriminacijo do judovskega prebivalstva na italijanskih tleh.

V Trstu je v tridesetih letih živelo 4671 Judov, od teh jih je 1437 bilo brez italijanskega državljanstva. Mnogi med njimi so podprli fašizem, nemalo pa je bilo takih, ki so z veliko nenaklonjenostjo gledali na Mussolinijev režim, še posebej pa na njegovo zunanjo politiko. Razlika v ideološkem prepričanju in naklonjenost do režima nista bili odločilni za usodo posameznikov. Gonja proti Judom in njihovem političnem udejstvovanju se je v Trstu začela že leta 1937. Z njihovo izključitvijo iz fašistične stranke se je v Trstu zelo hitro obnovil nikoli usahnjeni antisemitizem. Slednji je najprej prizadel nepomembne osebnosti, s časom pa tudi uveljavljene podjetnike in zavarovalniško elito. Prestopi v katoliško vero, znanstva in ugled niso veliko pomagali in tudi podpora tistega dela tržaške družbe, ki je ostajal nasproten izključitvi Judov iz javnega življenja, ni bila odrešujoča.

Bonova ugotavlja, da je večina prizadetih z vdanostjo sprejela nove diskriminacije, manjši del pa se je takoj odločil za odhod, največkrat za izselitev v Argentino in Palestino. Novice, ki so jih prinašali Judje na begu pred nacisti, niso bile spodbudne in napovedovale so najhuje. Toda še vedno je bila le manjšina Judov pripravljena na odhod, tudi potem, ko so se fašistični krogi začeli zavzemati za radikalno rešitev judovskega vprašanja. Leta 1942 je tržaški list »La porta orientale« vabil k »nemškemu« reševanju judovskega vprašanja, leto kasneje so »končno rešitev judovskega vprašanja« ob pomoči tržaških škvadrstov in takrat vodilnih tržaških krogov začele uresničevati nemške oblasti. Tržaška Rižarna je za tržaške Jude postala prva postaja na poti v nemška uničevalna taborišča. Izgnili so se ji najbolj osveščeni in taki, ki so razpolagali z zadostnimi sredstvi za hiter in skriven odhod.

Avtorica s kopico novih dokumentov, kar nekaj jih je tudi iz ljubljanskih arhivov, osvetli, ponekod sicer s premajhno nazornostjo, dogajanja, ki so pahnila v smrt glavnino tržaške judovske skupnosti. Opozori na proces prilaščanja judovskega premoženja in na dvoumno odzivanje tržaških vodilnih političnih in gospodarskih krogov, ki so najprej pasivno, potem pa celo aktivno podprli preganjanje Judov. Po stoletju in več tvorne vključitve v tržaško družbo so Judje doživeli konec nepotrebne in odvečnega tujka.

Marta Verginella

Marina Cattaruzza, **Socialismo adriatico. La socialdemocrazia di lingua italiana nei territori costieri della monarchia asburgica : 1888–1915.** Manduria, Bari, Roma : Piero Lacaita, 2001. 192 strani.

Branje preteklosti se od antike odvija v dialogu s sodobnostjo. Tema, ki je bila še do včeraj zanimiva, lahko zastari. Dogaja pa se tudi, da v preteklosti ovržene tematike, zgodovinopisje na novo obudi in razišče. Skratka, tudi zgodovinopisje ima svoje modne muhe. Denimo, zgodovina delavskega gibanja, ki je v šestdesetih in sedemdesetih letih polnila knjižne police ne le v državah varšavskega pakta, temveč tudi v Zahodni Evropi, je v osemdesetih in v prvih devetdesetih letih skorajda zamrla. Izginila je iz knjigarn,

knjižnic, univerzitetnih predavalnic in akademskih omizij, ne zato, ker bi bilo o njej vse, kar se da povedati, tudi izrečeno in zapisano. Vstop novih političnih elit je sprožil iskanje novih političnih tradicij in z njim tudi pobudo za nova raziskovalna polja in teme.

Ne ozirajoč se na prevladujoče zgodovinske smeri je tržaška zgodovinarica, Marina Cattaruzza, trenutno redna profesorica na univerzi v Bernu, izdala leta 1998 študijo o italijanski socialdemokraciji na habsburških tleh. Njen nedaven drugi ponatis potrjuje, da je zanimanje za tovrstne študije večje, in to ne samo med tržaškimi, temveč tudi med italijanskimi bralci zgodovinskih študij, kot je sam založnik pričakoval. Tržaška zgodovinarica, ki je s svojimi dosedanjimi študijami osvetlila pomembne vidike selitvenih tokov in demografske strukture Trsta ter življenjske pogoje tržaškega proletariata, se je v tem zadnjem delu posvetila začetkom tržaške socialdemokracije in delavskega gibanja v Trstu in v Istri. Med drugim se ukvarja tudi z epistemologijo sodobne nemške zgodovine.

Primorska je bila v 19. stoletju večetnična in periferična regija monarhije. Na njenih večetničnih tleh se je pojavilo najbolj internacionalistično orientirano socialdemokratsko gibanje. Internacionalistična naravnost je bila vidna bodisi v vsakdanjem političnem življenju bodisi v političnih izbirah vodstva in članstva ter pri samem uveljavljanju politične doktrine. Cattaruzza podčrtuje, da so tržaški socialdemokrati ostali najdlje zavezani internacionalističnim principom, medtem ko so jih drugod v Avstriji razglašali, ne da bi jim hoteli ali pa mogli slediti.

Pri raziskovanju tržaške socialdemokracije je avtorica ovrgla bodisi nacionalistično bodisi lokalistično paradigmo v prepričanju, da primorska zgodovina ne prenese metodoloških poenostavljanj in ideoloških izkrivljanj. Odločila se je za interpretativni ključ, ki omogoča celovito osvetlitev kompleksne politične in družbene stvarnosti.

V prvem poglavju avtorica predstavi zametke delavske organizacije, prve oblike organiziranega združevanja nižjih plasti prebivalstva, ki so sovpadale s prvimi oblikami socialnega skrbstva. Na lokalni sceni so odzvanjali vplivi nemške socialdemokracije, toda pomembno vlogo so odigrali tudi stiki z liberalnim taborom. Z nadtrobnim opisom Cattaruzza sledi procesu politične osamosvojitve tržaškega delavstva, ki je leta 1888 porodil delavsko združenje *Confederazione operaia*, v katerem so bili ob italijansko in nemško govorečih dejavnih tudi slovensko govoreči delavci. Nov korak na poti k organiziranemu delavskemu gibanju je bila ustanovitev Socialdemokratske lige leta 1894, ko so se začeli kazati tudi pravi obrisi spora med Ucekarjem in Zadnikom. Ucekar je bil zagovornik italijanske kulturne hegemonije in ni nikoli povsem pretrgal odnosov s tržaško liberalno sredino. Šele prihod Valentina Pittonija na čelo stranke je radikalno spremenil držo italijansko govorečega vodstva tržaške socialdemokracije ter uspešno zmanjšal razdaljo, ki je od samega začetka prevladovala med italijansko govorečimi tržaškimi delavskimi voditelji in dunajsko socialdemokratsko »centralo«.

Četrto poglavje avtorica v celoti posveti jugoslovanski socialdemokraciji v Trstu, ki je bila z Dunajem tesno povezana. Cattaruzza omenja trenja, ki so se pojavljala med tržaškimi in ljubljanskimi socialdemokrati, med slovenskim delavskim vodstvom v Trstu in v Ljubljani in ugotavlja, da so politične razmere na Kranjskem in na Štajerskem bile nenaklonjene razvoju slovenske socialdemokracije. Slovenske socialdemokrate v Trstu je po avtorici odlikovala ne samo sposobnost dejavnega političnega udejstvovanja, temveč tudi idejna živahnost, ki so jo vse do prihoda Angela Vivanteja in izida njegove razprave *Irredentismo adriatico* pogrešali v italijanskih socialdemokratskih vrstah.

Zajeten del svoje študije posveča Cattaruzza tudi istrskemu socializmu, v katerem je delovala intelektualno in politično markantna učiteljica Giuseppina Martinuzzi, ki se je opredelila za avstromarksistični koncept naroda kot kulturnojezikovne entitete in se je zavzemala za enakopravno sodelovanje italijanskega in slovanskega delavstva na istrskih tleh. Tretji in zadnji del knjige je posvečen delovanju socialistične stranke v tržaški stvarnosti, »jadranskemu« socializmu in nacionalnemu vprašanju.

Oblikovanje tržaškega proletariata v politični subjekt in izoblikovanje bodisi delavske kulture bodisi delavske politične zavesti sta po avtoričinem mnenju potekala s samovzgojnim procesom in s prilaganjem izdelanemu življenjskemu stilu, h kateremu sta nedvomno sodila zvestoba monarhiji in protitalijansko čustvo. Nacionalno vprašanje je bilo sicer vseskozi v ozadju političnega delovanja socialdemokratov v Trstu in v Istri, ni pa preprečevalo sodelovanja med pripadniki različnih narodnosti, ki so tam živele. Prepričanje, da sta lahko le večnarodna državna tvorba in internacionalistična drža proletariata porok za razvoj tržaškega pristanišča, je bilo razširjeno bodisi med italijanskimi kot med slovenskimi delavci. Dilema med razredno in nacionalno pripadnostjo se je v primeru italijanskega proletariata razrešila v korist razreda, v primeru slovenskega delavstva pa v korist naroda, trdi Cattaruzza na strani 157. To

svojo tezo avtorica podkrepi z ugotovitvijo, da so italijanski voditelji v Trstu imeli z delavskim gibanjem in njegovim vodstvom v italijanski kraljevini le formalne stike, medtem ko so predstavniki slovenskega delavstva delovali vseskozi v sozvočju z vrhom slovenske socialdemokracije.

Tržaško zgodovinopisje je s pričujočim delom Marine Cattaruzze pridobilo izpopolnjen in izčrpen pregled začetkov in razvoja delavskega gibanja na Tržaškem in v Istri, ki je sad pretresa doslej že znane literature, a tudi obdelave še neraziskanih arhivskih fondov. K temi je avtorica pristopila široko in brez kakršnegakoli etnocentrizma. Na novo je pojasnila marsikateri aspekt tržaške politične preteklosti Trsta in pripomogla k celovitejšem poznavanju tržaške in istrske socialdemokracije. Nekatera vprašanja so sicer ostala še vedno nepojasnjena. Potrebno bi bilo, denimo, globlje zreti v odnose, ki so se spletali med Ljubljano, Trstom in Dunajem, ugotoviti v kolikšni meri so biografije posameznih voditeljev pogojevale politično usmerjenost stranke, kolikšen je bil razkorak med vodstvom in bazo v nacionalni naravnosti. Skratka, kot vsaka dobra študija tudi Cattaruzzina, ko odgovarja na mnogoteri vprašanja, odpira še nova.

Marta Verginella

Pavle Čelik, **Slovenski orožniki : 1918–1941**. Ljubljana : Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 2001. 435 strani.

Knjiga Pavla Čelika, nekdanjega policista in magistra sociologije, obravnava tematiko, ki doslej še ni bila raziskana. Njegova zgodovina slovenskega orožništva v prvi Jugoslaviji je dragocena že zaradi tega. Čeprav avtor v uvodu skromno trdi, da ni napisal znanstvene zgodovine, temveč le *poljudnostrokovni pregled*, lahko zatrdimo, da gre za temeljito raziskano in dobro napisano delo, ki bo nedvomno še dolgo uporabno in bo koristno izhodišče za prihodnje raziskave. Knjiga, ki ima več kot 400 strani, je razdeljena na dvajset poglavij in številna podpoglavja. Poleg tega je avtor napisal še predgovor in uvod, Stane Granda pa spremno besedo. Delo je opremljeno z bogatim slikovnim gradivom in več kakor 1000 opombami, žal pa ima le vsebinsko kazalo, ne pa tudi imenskega, stvarnega ali krajevnega. Prav tako manjka seznam uporabljenih virov in literature, ki ga nekoliko nadomešča vestno citiranje. Poleg tega ne bi bilo napak, če bi bila teritorialna organizacija orožništva (polki, postaje ...) prikazana na kakšnem zemljevidu.

V knjigi Čelik najprej predstavi upravno in samoupravno ureditev Slovenije, potem opiše prehod iz avstrijske v novo državo, predstavi razmerje med slovenstvom in jugoslovanstvom in orožniški službi, oriše pravne temelje orožništva in njegovo organiziranost. Piše še o načinih šolanja, ureditvi orožniškega življenja, socialnem položaju orožnikov, o različnih nalogah, ki so jih ti opravljali, in o nevarnostih, s katerimi so se pri tem srečevali. Na koncu oriše še službovanje v drugih delih Jugoslavije, položaj po kapitulaciji države in usodo orožnikov po letu 1945. Zanimiva podrobnost so izleti v policijsko zgodovino druge Jugoslavije in samostojne Slovenije. V glavnem so omejeni na opombe in so mestoma zelo koristni, čeprav ne vedno potrebni. Vsekakor bodo takšni, z osebno izkušnjo obogateni, ekskurzi zanimivo branje za raziskovalce novejšje zgodovine. Še najmanj nujni in uporabni se mi zdijo avtorjevi razmisleki o aktualni politični situaciji, ki so tu ali tam (gl. npr. tekst op. 52) zašli med opombe.

Pri raziskovanju je avtor uporabljal arhivsko gradivo iz Arhiva Republike Slovenije in arhiva Ministrstva za notranje zadeve, tedanje časnike in časopise, različne uradne liste in gradivo nekdanjih orožnikov ali njihovih potomcev. Nekoliko prereditko pa je posegel po zgodovinopisni literaturi, ki bi jo lahko še večkrat uporabil pri prikazu prehoda v novo državo, njene notranje ureditve in sorodnih že raziskanih tem. Žal je prav tu mnogokrat posegel po publicističnih člankih (iz Dela, Mladine, hrvaškega Globusa ...), ki ne morejo nadomestiti strokovne literature. Glede na to, kdaj je bila knjiga napisana, Čeliku seveda ne moremo zameriti, da ni pregledal gradiva iz beograjskih arhivov. Te bo moral – ko bodo laže dostopni – obiskati prihodnji raziskovalec.

V celoti je Čelik s pomočjo uporabljenih virov in literature napisal zelo uporabno monografijo. Kratka poglavja in podpoglavja ter priljuden jezik omogočajo lahkotno branje. Tu in tam bi sicer snov lahko razvrstil drugače in bil tako morda nekoliko bolj sistematičen, prav tako bi lahko izpustil ali skrajšal nekatere – sicer zanimive – zgodbe, ki se orožništva komajda dotikajo. Zdi se, da so ga na teh mestih zanimivi viri, ki jih je našel v arhivskih fondih, zapeljali stran od problematike. Toda v glavnem je iz arhivov izbrskal še kako važne podatke o delu orožništva in s tem o celotni slovenski družbi v obdobju